

Türk Dünyası ve Türkoloji

*Mustafa ÖNER**

Özet

Çağdaş Türk millî kimliği ile eş zamanlı olan Türkoloji, başka bilim dallarında da olduğu gibi, özellikle XIX. yüzyılda Avrupa’da gelişmiş Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ülkemizde de popülerlik kazanmış ve tanınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ise kurulduğu ilk yıllardan beri Türkoloji çalışmalarına devlet katında önem verdiği gözlenir. Türkolojinin geliştiği başlıca ülkelerden biri olan Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği ise büyük Türk topluluklarının binlerce yıldır yaşadığı toprakların bilimsel ve pratik laboratuvarı gibidir. Bu bakımdan her zaman kendine göre siyasî ve pratik bir karakter taşıyan Rus-Sovyet Türkolojisi ile Avrupa Türkolojisinin mukayese edildiği makalede, Türk Dünyasındaki millî kimlik sorununa değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dünyası, Türk kimliği, Türkoloji.*

Abstract

Turcology, as well as many other scientific disciplines, was developing especially in Europe in the 19th century, coincided with the rise of the modern Turkish identity. It gained popularity and recognition also in our country especially during the last decades of the Ottoman Empire.

Government policy has attached particular importance to Turcology studies since the establishment of the Republic of Turkey. On the other hand, the territory of Russian Empire and The Soviet Union, one of the main countries in which Turcological studies have developed, has been home for different Turkic peoples for thousands of years thus acting as a scientific and practical laboratory. This article compares the Russian-Soviet Turcology, which has always had a political and practical character, with European Turcology, and also touches the national identity problems in the Turkic World.

Keywords: *Turkic World, Turkish identity, Turcology.*

Türk Dünyası terimi ve bakış açısı, bizde modernizmin çağı olan XIX. yüzyılda gelişen millî kimlik ile, “*Türklük*” düşüncesi ile doğrudan bağlantılıdır. Gayet iyi bilindiği gibi, Türk adı eski Çin kaynaklarında

* (Prof. Dr.) Ege Üniversitesi, mustafa.oner@ege.edu.tr

ve özellikle VIII. yüzyıl Göktürk Kağanlığı yazıtlarında tarihileşmiş ve komşularının da benimsediği bir ad olmuştur. Türklerin komşusu olan Çinliler, İranlılar, Bizanslılar, objektif bir dış adlandırma olarak *Türk* terimini daima kullanmışlardır. Ancak XIX. yüzyılda Türklerin de modern bir millî kimlik olarak, subjektif bir öz adlandırma olarak Türk adını kullanmağa başlaması bambaşka bir değer taşır. Kimlik (идентичность) araştırmalarında asıl değer taşıyan da zaten budur, bir milletin kendisi için hangi adı kullandığı ve öz kimlik inşasını nasıl yaptığı esastır.

Türkolojinin de yükseldiği çağ, aynı zamanda bu Türk millî kimliğinin de geliştiği XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına denk gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'ni Mustafa Kemal öncülüğünde kuran kuşağın eğitim almaya başladığı bu devir, Türkolojinin bugün bile değerini koruyan başarı dolu adımlarının atılmasına tanık olmuştur: Türkiye'de Türk filolojisinin ve tarihçiliğinin temellerini atan Mustafa Celaleddin Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sami ve Necip Asım'ı öncüler olarak anmak gerekir. Fredrich Wilhelm Radloff, Elias John Wilkinson Gibb, Ármin Vámbéry, Vilhelm Thomsen gibi Batılı bilginlerin eski ve çağdaş Türklerin tarihi, edebiyatı ve dili hakkındaki görkemli eserleri Türkiye'deki aydınlar tarafından neredeyse günü gününe izlenmiştir. Meşrutiyet (1908) sonrasında da, Türkolojinin ve Türk Dünyası'nın hem siyasî hem kültürel bir varlık olarak gündeme girmesinin Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kuşakta çok etkili olduğu açıktır (Ercilasun, Bilge, 1997: 331-356; Sadoğlu, 2003: 110-112). Bütün bu devir boyunca Ahmed Midhat, Ömer Seyfeddin, Şemseddin Sami, Necip Asım, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Fuad Köseraif, Bursalı Mehmed Tahir, Veled Çelebi, Necip Türkçü, Rıza Tevfik, Fuad Köprülü, Hüseyinzade Ali gibi yazar ve bilginler hem Batı'daki yeni yayımları ülkeye taşıyor hem de Türk yazı dilinin ve genel olarak siyasî ve kültürel düzeyde Türk millî kimliğinin oluşmasına çalışıyorlardı (Sadoğlu, 2003: 107-187; Levend, 1972: 300-388; Heyd, 1979: 123-172).

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının birçok kimsenin hayallerini bile zorlayan bir süreç sonunda millî devleti hazırlayan TBMM'yi kurup Türk Kurtuluş Savaşını örgütlemesi ve bu ölüm-kalım savaşını kazanması, en sonunda da Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması gibi tarihî adımlarında, anılan bu Türkoloji çalışmalarıyla gelişen Türklük bilincinin kuşkusuz doğrudan etkisi vardır.

Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı üzerinden sadece daha bir yıl geçmemişken 12 Kasım 1924 tarihinde 1111 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmuş olması pek anlamlıdır. Kuruluş amaçları arasında “Türk dilinin metinlere dayalı gramer ve sözlüğünü yapmak ve özel bir Türkoloji kütüphanesi kurarak burada Türk kültürü ile ilgili yayınları toplamak ve arşiv kurmak” da vardır. 1922 yılında ölen, Çarlık Rusya'nın en önde gelen bilginlerinden Sibirya Türkleri kökenli N. Katanov'un 3000 kitaplık seçkin özel kitaplığı 3000 altın ödenerek satın alınmıştır (Özkan, 1997: 5). Maddî ve insanî her türlü birikimini Kurtuluş Savaşında tüketmiş olan genç Cumhuriyet Hükûmeti'nin bu *Türkiyat* yatırımı son derecede değerlidir.

Bu arada kendi tarihî kimliğini ararken Türkolojiye çok kuvvetli katkıları olan Macar ve Fin ekollerini anmak gerekir. Oryantalistik çalışmalarında eskiden beri önde olan ve birbiriyle yarışan İngiliz ve Fransız ekollerinin yanı sıra gecikmiş bir emperyal yaratmak isteyen Alman şarkiyatçılığı XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında dikkat çekici bir biçimde öne çıkmaktaydı. Asya kökenli Macar ve Fin millî kimliklerinden beslenen Budapeşte ve Helsinki Türkoloji mekteplerine, Berlin'i de muhakkak katmak gerekir. Nitekim R. R. Arat, H. N. Orkun, T. Banguoğlu, S. Çağatay, M. Mansuroğlu gibi genç Türkologlar neslini Alman Türkolojisinin doğrudan doğruya beslediği apaçıktır. Nazi hakimiyetinden canını ve vicdanını kurtaran W. Eberhard, T. Kowalski, W. Ruben, H. Ritter, T. H. Kun gibi bilim adamlarının Türkiye Türkolojisine katkısı ise çok değerlidir. 1920'li yıllar Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu'nun hemen hemen aynı zamanda ortadan kalktığı ve kaç asırlık büyük düşmanlığın yerine kısa sürse de bir Sovyet-Türk dostluğunun kurulduğu yıllardır. Andığımız İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü araştırmalarında da Rus ve Sovyet Türkolojisinin önemli yer tuttuğunu belirtmek gerekir: İ. N. Berezin, V. V. Velyaminov-Zernov, P. İ. Demezov, K. G. Zaleman, P. M. Melioranski, V. V. Barthold gibi çok yetkin bilginler, Şark'ın bütün dillerini bilerek eski kaynakları mükemmel kullanıyor ve Rus Türkolojisinin çok değerli eserlerini kaleme alıyorlardı. Ancak bunların yanı sıra W. Radloff (1837-1918) Rus Türkolojisinin kurucusu olarak eserleri ve hizmetleriyle bambaşka bir yer tutar. Onun öğrencisi ve meslektaşlarından oluşan bir kuşak Türkolojide “Radloff devri” olarak anılmaktadır. N. İ. İlminski, V. D.

Smirnov, N. F. Katanov, N. P. Ostroumov, A. N. Samoyloviç, S. Y. Malov, V. A. Gordlevski gibiler Rus Türkolojisinin en önde gelen bilginleri olarak Avrupa’da ve Türkiye’de de izlenen çalışmalar yapıyorlardı.

Rusya’da Şark’ın ilk üniversitesinin 1804’te kurulduğu Kazan Üniversitesi’nin Türkolojide merkez olma karakterinin, Sovyet Devrimi ardından Bakü’ya geçtiğini gözlemliyoruz: Bekir Sıdkı Çobanzade ve Aziz Gubaydullin gibi öncü Tatar bilginlerinin buranın daha serbest kalan akademik muhitine sığınması tesadüf değildir.

Bakü, hiç tesadüf değildir ki 1926’da “SSCB I. Türkoloji Kurultayı”nın da yapıldığı merkezdir. Sovyetler içindeki Türk dünyasının yanında Avrupa’dan ve Türkiye’den de katılımcıların bulunduğu kurultayın bilimsel başarılarının yanı sıra Latin esaslı Türk alfabesinin (*Yanalif*) yayılması sonucu da çok önem taşır. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’nin en köklü devrimlerinin başında gelen yazı devrimi de Bakü Türkoloji Kurultayından sadece iki yıl sonra hayata geçmiştir.

Genel Türkoloji konularının ele alındığı Bakü Kurultayında “yurt bilgisi”nin (*Az. diyarşünaslık*, Rus. *kpaeebedehue*) önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Özellikle Oldenburg’un bildirisinde yankı bulan bu alan, özellikle o ülkede yerleşik uzmanların ekipler halinde çalışarak yer adlarından tarihe, etnografya müzeciliğinden demografiye veya haritacılığa kadar çok geniş çaplı incelemeler yapıyordu. Ben Türk Dünyasındaki Türkolojinin karakterinde de bu köklü yurt bilgisi ekolünün derin etkisini görüyorum.

Sovyet taşrasındaki yerel kültürlerle ve bu bağlamda bizim hep Türk Dünyası dediğimiz “Türk dilli” yerel kimliklere de sosyalist bakış açısıyla değer verilmesi yeni devletin ideolojisine dayanır. Tarih biliminin açıkça politika olduğu, merkezî iktidarın (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) belirlediği ideolojiye boyun eğdiği o dönemde bilimsel karakterli bir filoloji zaten beklenmiyordu. Nitekim Sovyet Türkolojisi de yaşayan halkın eğitim ve öğretim ihtiyaçlarına doğrudan cevap veren bir pratik esasında gelişmiştir. Genel Türkolojinin özellikle Avrupa’da ve Türkiye Cumhuriyeti bilim kurumlarında (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi bünyesinde) ilgilendiği Göktürk, Uygur, Karahanlı, Çağatay vs. gibi tarihî kimliklerin, Sovyet uluslaştırma siyasetine ters geldiği açıkça bellidir. Mesela Orta Asya halklarının beş asır boyunca *Lingua Franca* gibi kullandığı “Türki til = Türkiçe”, Avrupa’da XIX. yüzyıldan beri tanınan adıyla Çağatayca, Sovyet Türkolojisinde yerini “Eski Özbekçe” terimine ve bakış açısına bırakmıştır. Çok daha genç olan bu yeni millî kimlikler bin yıllık bir maziye götürülmek istenmiş, köklü tarihî kimlikler bilimde de terk edilmiştir.

Türkolojinin, filolojinin geliştiği Avrupa’da esas olan eski yazmaların bilimsel transkripsiyonu, edisyon kritiği bile bırakılmış, eski yazmaların daima yeni dildeki tercümelemleri popülerleştirilmiş ve halka yaygınlaştırılmıştır. Böylece beş asırlık “Çağatay edebiyatı” çağdaş Özbekçeyle yayımlanmıştır. Karahanlıcadan beri bütünlük karakteri olan ve Türkolojide isabetli olarak “Müşterek Orta Asya Türkçesi” adı verilen Türk dili ve edebiyatı parçalanarak yerel markalara indirgenmiştir: Pavet de Courteille’in daha 1870’te Doğu Türkçesi (*Türk-Oreintal*) başlığı altında eserlerinin sözlüğünü yaptığı Nevayî, Babur, Ebulgazi Bahadır Han buna göre artık sadece “Özbek”tir.

Sovyet Akademisinde Avrupa Türkolojisindeki gibi normal olan eski anıtların ve yazmaların eski ve yeni dilde paralel (*en regard*) yayımı, metinlerin filolojik bakımdan işlenmesi gibi Genel Türkolojinin sıradan konularının Sovyet taşrasında kalan Türk Dünyası akademilerinde bırakıldığını görüyoruz. Genel Türkoloji, mahalli akademilerde Özbekşinaslık, *Kazaktanuv* veya *Tatarovedenie* başlığı ve bakış açısı altında gelişmiştir.

Genel Türkolojinin bilimsel özgürlüğü içinde Berlin, Londra, Leningrad, Moskova veya Ankara üniversitelerinde seçilen tez konuları Çuvaşçadan Osmanlı tarihine, Oyrotçadan Sibiryaya halk edebiyatına kadar değişirken, Taşkent’te Özbek, Kazan’da Tatar, Almatı’da Kazak temaları olarak sınırlanmıştır. Bu tenkidimiz, rahatça, herkesin kendi ülkesinin konularına yönelme gereği söylenerek karşılanabilir elbette. Ancak sonuçta Genel Türkolojinin yerel veya kendi millî konularıyla sınırlandığı bu bir çeşit “*diyarşinaslık Türkolojisi*” Türk Dünyasında kökende yatan bin yıllık Türk dilinin, Türk kültürünün ve istikbalde de oluşturulabilecek Türk humanizmasının gecikmesine yol açmaktadır.

Türk Dünyasında azatlık rejiminin egemen olduğu son yirmi yılda yayılan Türkiye Türkçesi öğrenme ve öğretme akımı ve Türkiye temalarının da burada tahlil ettiğimiz Genel Türkolojinin getireceği faydalara ancak kısmen katkısı olabilecektir. Bu son dönemde Türkiye Türkçesi öğrenen genç nesiller gelişirken Türkçe Türkoloji kaynaklarına açıldıkça Türkolojinin aydınlatığı ve millileştireceği Türk Dünyası uygarlığı da gelişebilir.

Türkolojiye, Türk Filolojisine, Türklük Bilgisine çok şey borçlu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk Dünyasına dışarıdan bakan bir öğretim üyesinin aciz bir çift gözüyle görülenler bunlardır. Türkiye'de son yüz yıldır modern Türkolojinin besleyip büyüttüğü Türk millî kimliğinin Türk Dünyasında da özlenen bir ortak Türk medeniyetini yeniden yaratacağına inanabiliriz. Herhangi bir renge ait politika taşımak zorunda kalmayacak, bilimsel karakterli Türk Dünyası ortaklığını kurmak üzere, yüz elli yıllık geçmişe sahip olan Türkolojiyi, Sibiry'a'dan Karpatlara kadar bütün akademik kurumlara açmak doğru yol olacaktır.

Kaynaklar

AOK. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar "Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları İle"*, 24 cilt, (2001), Ankara: Anıtkabir Derneği Yayınları-I.

Arat, Reşid Rahmeti (1943), "Türk Dilinin İnkişafı," III Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943. *Makaleler-I*, 297-310, Ankara, 1987.

Arat, Reşid Rahmeti (1956), "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair," V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956. *Makaleler-I*, 311-318, Ankara, 1987.

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Tutanaklar. Çevirenler: Kamil Veli Nerimanoğlu, Mustafa Öner, Ankara 2008, s. 486+44. Türk Dil Kurumu Yayınları: 936. ISBN 978-975-16-2047-7.

Dilaçar, A. (1963), *Atatürk ve Türkçe, Atatürk ve Türk Dili*, Ankara, 41-52.

Ercilasun, Ahmet Bican (1996), "Türkiye'deki Türk Dünyası Aydınlarına Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri* (23-26 Mayıs 1996), Kayseri.

Ercilasun, Bilge (1997), *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, Ankara: "Akçağ Yayınları".

Eren, Hasan (1988), "Wilhelm Radloff ve Türk Dialektleri Sözlüğü." *Türk Dili* sayı 444, 336-354.

- Eren, Hasan (1998), *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara: “TDK yay. 705”.
- Erođlu, Hamza (1982), *Türk İnkulâp Tarihi*, İstanbul.
- Heyd, Uriel (1979), *Türk Ulusçuluđunun Temelleri*, Ankara: “Kültür Bakanlığı Yayınları 339”.
- İnan, Abdülkadir (1991), *Makaleler ve İncelemeler-II* cilt, Ankara: “TTK Basımevi”.
- Levend, Agâh Sırrı (1972), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. baskı, Ankara.
- Özkan, Mustafa (1997), “Kuruluşunun 70. Yılında Türkiyat Enstitüsü”, *Türkiyat Mecmuası*, cilt, XX, İstanbul, 1-11.
- Sadoğlu, Hüseyin (2003), *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul: “İstanbul Bilgi Üniversitesi”
- Şimşir, Bilal (1992), *Türk Yazı Devrimi*, Ankara.
- Ünaydın Ruşen Eşref, (1956), *Atatürk-Tarih ve Dil Kurumları, Hatıralar*, Ankara.